

Г-15

3907p

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ГАЛІЙ ЛЮДМИЛА ГЕОРГІВНА

УДК 81'367.626=161.2=111

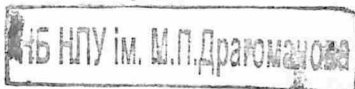
СПОЛУЧУВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАЙМЕННИКІВ
В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ:
ГЕНЕТИЧНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2015

11520

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Корольова Алла Валер'янівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
завідувач кафедри загального і порівняльного
мовознавства та новогрецької філології

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Іваницька Наталя Борисівна,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського торговельно-економічного університету,
завідувач кафедри сучасних європейських мов

кандидат філологічних наук
Цимбаліста Оксана Анатоліївна,
ТОВ "Академія адвокатури України",
старший викладач кафедри іноземних мов
та перекладу

Захист відбудеться "02" березня 2015 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий "02" лютого 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.С. Толчєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена вивченню сполучувального потенціалу займенників в англійській та українській мовах у генетичному і функціональному аспектах. У роботі проаналізовано здатність займенника сполучатися з повнозначними частинами мови, утворюючи різноманітні за структурою й кількістю компонентів типи конструкцій, у межах яких виявлено спільне і відмінне функціональне навантаження займенника, що змінювалося відповідно до змістового та частиномовного наповнення, а також розкрито генетичну основу займенників, що вплинула на їх здатність сполучатися не лише з одиницями номінативної групи.

Антропоцентричний принцип продовжує домінувати у когнітивно зорієнтованих студіях, з-поміж яких вирізняються ті, що присвячені аналізу лінгвогенетичної природи *Я-компонента* (В. Гладка, О. Гнатковська, К. Семенова) як відображення людини у навколишній дійсності, на тлі якої розглядаються й інші компоненти її мовного оточення. Така постановка проблеми зумовлює розгляд різних варіантів *референційних компонентів* (І. Дудко, О. Кравченко, Т. Місайлова, D. Büging), функцію яких здебільшого виконують займенники – один із лексикограматичних розрядів слів, навколо якого продовжують точитися жваві дискусії, передусім, у плані їх витлумачення як *дейктиків* (Ч. С. Пірс, U. Weinreich, R. Wells), *дискурсних маркерів* (В. Бабайцева, Т. Огаренко, Z. Harris), *текстовірних одиниць* (Г. Волчанська, Л. Синько, С. Fillmore, R. Langacker) тощо, що за своїм потенціалом виконують не лише функцію зв'язку в середині конструкції, а й забезпечують смислове поєднання компонентів конструкцій і навіть частин тексту.

Останнім часом функціонально-сміслове навантаження займенників дослідники намагаються пов'язати зі складною проблемою сполучуваності у її співвідношенні з валентністю і систематизувати їх варіативні аспекти, з-поміж яких: *об'єктна сполучуваність* (О. Анищева, С. Різник), *синтаксична сполучуваність* (Н. Арутюнова, Н. Іваницька), *морфологічна сполучуваність* (М. Концевая, І. Овчиннікова), *багатокомпонентна сполучуваність* (О. Куц), *внутрішня валентність* (І. Гонта, Т. Домброван), *семантико-функціональна сполучуваність* (Н. Головацька, В. Мілютіна, Н. Філоненко), *прагматична сполучуваність* (О. Гнатковська, Н. Гоголина, П. Дрогомирецький, В. Романова). Проте, з'ясування проблеми сполучуваності у проєкції на референційну семантику перебуває ще у стадії розробки.

Актуальність теми дисертації зумовлена її спрямуванням на поєднання когнітивно-лінгвогенетичного і функціонального підходів до аналізу одиниць граматичного рівня мовної системи, найдискусійнішими з-поміж яких залишаються займенники і які у процесі свого становлення пройшли складний шлях розвитку, демонструючи свій невичерпний сполучувальний потенціал, що дає змогу виконувати їм не лише традиційні функції, а й бути дійктивними маркерами у спілкуванні, забезпечуючи його успішний перебіг як у межах однієї культури, так і між представниками інших соціумів. Цей дослідницький вектор підсилює необхідність розгляду питання про наявність межі між семантикою займенників у системі мови та в комунікативному акті, визначення якої лежить у площині їх генези, розкриття якої дає змогу виявити когнітивний механізм сполучувальних можливостей цього розряду слів у процесі їх функціонування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом “Дослідження проблем гуманітарних наук”. Дисертація є складовою наукової теми кафедри філософії мови, порівняльного мовознавства і перекладу Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова “Зіставна семантика та проблеми міжкультурної комунікації”. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, протокол № 7 від 18 лютого 2010 року.

Мета дослідження полягає у виявленні сполучувального потенціалу займенників в англійській та українській мовах шляхом розкриття їх генези та її впливу на функціональне навантаження.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

– критично проаналізувати наукову літературу і сформулювати теоретичні положення роботи щодо вивчення еволюції займенника як повнозначної частини мови;

– визначити методологічні принципи аналізу прономінативних конструкцій за структурою, кількістю компонентів і частиномовною сполучуваністю в англійській та українській мовах;

– розкрити механізми сполучувального потенціалу займенників з огляду на їх походження в англійській та українській мовах;

– інвентаризувати прономінативні конструкції за характером сполучення займенникового компонента в англійській та українській мовах;

– схарактеризувати функціональне навантаження займенників на основі їх сполучувального потенціалу в англійській та українській мовах;

– виявити закономірності й відмінності у генетичній природі і функціональному навантаженні займенників та їх сполучувальному потенціалі у зіставлюваних мовах.

Об'єкт дослідження становлять лексико-граматичні розряди займенників і прономінативні конструкції в англійській та українській мовах;

Предметом дослідження є генеза займенників, їх сполучуваність і функціональне навантаження в англійській та українській мовах.

Фактичним матеріалом дисертації є 16 804 конструкцій за участі займенників (11 075 – в англійській мові та 5 729 – в українській мові), відібраних з англійських та українських художніх текстів XX–XXI ст.: S. Rohmer “Fire Tongue” 1922 р., J. Barnes “The Sense of an Ending” 2011 р., Ю. Смолич “Господарство Доктора Гальванеску” 1928 р., І. Роздобудько “Пастка для жар-птиці” 2007 р.

Методи дослідження. Серед методів і прийомів дослідження загальнонаукові (*описовий метод* – для інвентаризації, класифікації, інтерпретації структурних, семантичних і функціональних властивостей досліджуваних мовних одиниць; *дедуктивно-індуктивний метод* – для аналізу та синтезу наукових теорій і концепцій) та спеціальні лінгвістичні (*зіставно-типологічний метод* дав змогу визначити спільні (4 типи за кількістю компонентів) й відмінні типи прономінативних конструкцій за структурою та частиномовним наповненням

в англійських та українських художніх текстах (сполучення з часткою в українській мові); *етимологічний аналіз* та *прийом внутрішньої реконструкції* – з'ясувати історичні форми займенників у кожній мові окремо та у зіставленні, що допомогло визначити, як генетичні особливості займенників вплинули на їх сполучувальний потенціал; *структурний метод* з його складовими – *методикою аналізу за безпосередніми складниками* та *трансформаційним аналізом* – виявити компоненти безпосередньо пов'язані з займенником за допомогою смислового чи синтаксичного зв'язку; *контекстуально-інтерпретаційний метод* – встановити можливість переходу займенників в українській мові з одного розряду до іншого і з'ясувати характер змін у функціонуванні займенників за умови домінування не референційного, а емпатичного навантаження).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі *вперше виявлено* еволюційні тенденції у становленні займенника як самостійного лексико-граматичного класу слів в англійській та українській мовах, які характеризуються властивим для кожного етапу розвитку мов семантико-генетичним потенціалом; на основі семантико-генетичної сполучуваності займенників з іншими класами слів залежно від кількості компонентів *визначено* 4 спільні типи прономінативних конструкцій в обох мовах: 1) монокомпонентні (еліптичні конструкції: англ. – 25 од., укр. – 41 од.), 2) однокомпонентні (складаються із займенника і ще одного компонента: англ. – 10 824 од., укр. – 5 369 од.), 3) двокомпонентні (займенник сполучається із двома компонентами словосполучення: англ. – 223 од., укр. – 306 од.), 4) трикомпонентні (англ. – 5 од., укр. – 13 од.); *інвентаризовано* однокомпонентні конструкції за частиномовною сполучуваністю (з дієсловом: англ. – 11 варіантів (6 904 од.), укр. – 8 варіантів (2 850 од.), іменником: англ. – 10 варіантів (3 103 од.), укр. – 17 варіантів (2 157 од.), займенником: англ. – 12 варіантів (115 од.), укр. – 12 варіантів (82 од.), прикметником: англ. – 6 варіантів (551 од.), укр. – 11 варіантів (143 од.), прислівником: англ. – 8 варіантів (55 од.), укр. – 6 варіантів (114 од.), числівником: англ. – 4 варіанти (25 од.), укр. – 3 варіанти (4 од.), підрядним реченням як єдиним синтаксичним цілим – в англ. 3 варіанти (71 од.), в укр. 1 варіант конструкції (3 од.)); *виявлено* можливість сполучення займенника з часткою в українській мові (3 варіанти (16 од.)) на відміну від англійської мови; *встановлено* перевагу у виконанні стилістично-оформлювальної функції монокомпонентними конструкціями в англійській мові та емпатичної функції – в українській; *доведено* універсальність функціонального навантаження займенників (анафоричної, дейктичної та емпатичної функцій) в однокомпонентних та багатокомпонентних конструкціях в обох мовах; *визначено* тенденцію до збільшення кількості двокомпонентних конструкцій в українській мові (з 129 од. у XX ст. до 177 од. у XXI ст.); *з'ясовано* домінантне значення функціонального навантаження займенника, що зумовлює структурну організацію прономінативних конструкцій (емфатичний наголос характерний для інверсії, анафора впливає на постпозицію щодо антецедента в обох мовах); *обґрунтовано* національно-зумовлену варіативну реалізацію прономінативних конструкцій, що виявляється у виборі різних стилістичних засобів (кліше у листуванні в англійській мові та ритмічній організації тексту й капіталізації – в українській).

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх застосування у зіставно-типологічних дослідженнях з функціонального синтаксису та у викладанні навчальних дисциплін: “Загальне мовознавство”, “Історія української літературної мови”, “Історія англійської мови”, “Історична граматики української мови”, “Сучасна українська літературна мова” (розділи “Морфологія”, “Синтаксис”), “Теоретична граматики англійської мови”, “Порівняльна типологія англійської та української мов”. Опрацьований фактичний матеріал може бути застосований при розробці загальної типології прономінативних конструкцій.

Апробація основних положень і результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи висвітлено у доповідях на *восьми* міжнародних наукових конференціях: “Сучасні дослідження з іноземної філології” (Ужгород, 2010), “Пріоритети германського і романського мовознавства” (Світязь, 2011), “Проблеми зіставної семантики” (Київ, 2013), “Научная дискуссия: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии” (Москва, 2014, січень, квітень), “Мова і культура” (Київ, 2014), “Дослідження і викладання іноземних мов у глобалізованому економічному просторі” (Київ, 2014), “Urgent problems of philology and linguistics–2014” (Budapest, 2014); на *двох* всеукраїнських наукових конференціях: “Пріоритети сучасної іноземної філології: теорія і практика” (Бердянськ, 2010), “Україна і світ: діалог мов і культур” (Київ, 2011); на щорічних науково-звітних конференціях Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, 2009–2014 рр.). Дисертаційна робота обговорювалася на засіданнях кафедри філософії мови, порівняльного мовознавства та перекладу Інституту іноземної філології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційної роботи викладено у *дев'яти* публікаціях: у *чотирьох* статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях України, у *трьох* статтях – у періодичних виданнях інших держав та тезах доповідей *двох* наукових конференцій.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (236 найменувань, з яких – 51 іноземними мовами), списку лексикографічних та довідкових джерел (28 найменувань), списку джерел ілюстративного матеріалу (5 найменувань) і додатків (3). Повний обсяг дисертації – 230 сторінок, основний зміст викладено на 176 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт, предмет, наукову новизну одержаних результатів, методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, практичне значення одержаних результатів, указано форми їхньої апробації і структуру роботи.

У **першому** розділі “Еволюція займенника як повнозначної частини мови” з'ясовано специфіку частини мовного статусу займенника у різних мовознавчих течіях та школах; визначено основні тенденції його розвитку в контексті становлення національних літературних мов; обґрунтовано необхідність розмежування понять *валентність*, *сполучуваність*, *дистрибуція*.

Неоднозначність поглядів на займенник як клас слів пов'язана, передусім, з його частиномовним статусом, які неодноразово змінювалися з плином часу та розвитком лінгвістичної думки. Так, античні філософи вважали його окремою повнозначною частиною мови (Аристарх Самофракійський, Діонісій Фракієць), одночасно обстоювався їх статус як службових, так і повнозначних частин мови (Аристотель). На певний час край цій суперечці поклав Апполоній Дискол у своїй праці “Синтаксис”, де виділив займенник як окрему повнозначну частину мови і навіть спробував розробити його класифікацію за розрядами. Загалом більшість грецьких граматистів дотримувалися погляду, за яким займенники як окрема частина мови представлені особовими, зворотними, присвійними і вказівними розрядами, неозначені та питальні займенники належали до класу імен, відносні – до членів. Традиція вважати займенник окремою частиною мови з класичної граматики перейшла у східнослов'янську частиномовну класифікацію (М. Смотрицький, І. Ужєвич, Г. Шашкевич та ін.).

Порівняльно-історичне мовознавство піднесло дослідження займенника на якісно новий рівень, зосередивши увагу на лексичному складі займенників (Р. Раск), граматичних категоріях і функціях (В. фон Гумбольдт, О. Потебня). Проте, наступні покоління лінгвістів не завжди підтримували ідею про приналежність займенника до повнозначних частин мови, визначаючи його як *вказівне слово* (К. Бругман), *актуалізатор* (Ш. Баллі, Е. Бенвеніст), *субститут* (О. Реформатський, Л. Щерба) і навіть *залишки певної частини мови* (В. Виноградов).

Надалі жодна лінгвістична течія не могла дати вичерпного визначення займеннику: структуралісти, дескриптивісти, прагматики не дійшли згоди у цьому питанні, продовжуючи визначати займенники як *вказівні слова* (К. Бюлер, U. Weinreich), *шифтери* (О. Есперсен, Р. Якобсон), *субститути* (Л. Блумфілд, Z. Harris), *індекси, індикатори* (Ч. С. Пірс). Така дискусія у наукових колах призвела до відсутності єдиних критеріїв аналізу займенника як окремого класу слів. А тому розкриття природи займенників припадає саме на площину функціональної граматики, оскільки основним критерієм частиномовної диференціації займенника є його ізоморфізм – принцип тотожності певних об'єктів, явищ, відповідність їхніх складників, дій тощо (О. Селіванова).

Спираючись на теорію А. Мейє про зумовленість мовних змін зміною навичок спілкування, можна припустити, що зміна навичок спілкування носіїв англійської та української мов сприяла змінам у мовах, які на сучасному етапі характеризуються різною кількістю та диференціацією розрядів займенника, частковою втратою категорії особи і майже повним зникненням категорії роду (крім займенників особового розряду *he, she* та їх відповідників у зворотному та присвійному розрядах) та відмінка (крім непрямого відмінка для особових займенників) в англійській мові на тлі майже повного збереження цих характеристик, успадкованих обома зіставлюваними мовами з праїндоевропейської, в українській мові. Водночас спільним процесом для обох мов стала втрата двоїни.

Загалом процес еволюції займенників в англійській мові характеризується великим ступенем мобільності лексичних одиниць щодо своєї частиномовної приналежності, у той час як для української мови притаманною є зміна радше розрядів усередині одного класу слів.

Займеннику властиві граматичні (категорія роду, числа, відмінка – М. Плющ, А. Супрун) та функціонально-семантичні (дейктичні, анафоричні, кванторні, актуалізаційні розряди у межах класу – О. Селіванова; єдність значення та функцій у межах особових, вказівних, присвійних та ін. розрядів – О. Ткаченко, D. Crystal) характеристики, які дають змогу віднести його до повнозначних частин мов. Найвні також ті характеристики, що вирізняють його з-поміж інших класів слів, у першу чергу, відсутність чітко визначеного значення (В. Ожоган) а, здебільшого, референційна семантика, що потребує залучення процедури дистрибуції займенника до його аналізу. Відтак, функціонування займенників корелює з проблемою сполучуваності, що сягає теорії валентності (В. Адмоні, Г. Гельбіг, С. Кацнельсон, М. Степанова, Л. Теньєр), яка спершу стосувалася лише дієслова. Згодом науковці (Н. Арутюнова, О. Ващенко, І. Пасічник, В. Романова, О. Таукчі) дійшли висновку, що можливість приєднувати елементи притаманна не лише дієслову, а й іншим частинам мови, а в основі явища валентності лежить сполучуваність – здатність слова вступати в синтаксичні або контекстуальні зв'язки з іншими елементами.

На основі праць І. Вихованця, О. Орендарчук, М. Степанової пропонуємо розрізнати валентність і сполучуваність за кількома параметрами: 1) *напрямом* (валентність – явище одностороннього зв'язку, сполучуваність – двоспрямована); 2) *універсальністю* (валентність – один із видів сполучуваності); 3) *рівнем реалізації* (валентність – потенція, можливість, а сполучуваність – реалізація валентності у дійсності).

У другому розділі “**Методологічні принципи аналізу сполучувального потенціалу займенників в англійській та українській мовах**” розроблено комплексну методику зіставлення прономінативних конструкцій з урахуванням їх частиномовних характеристик, генетичних особливостей та функціонально-семантичного наповнення в англійських та українських художніх текстах.

Вивчення морфологічних особливостей займенників відбувається у площині їх частиномовного статусу (А. Супрун, Н. Шведова, Е. König) та словотвірних можливостей (Ю. Шадріна). На лексико-семантичному рівні займенники аналізували у таких аспектах: *функціональному* (Ю. Апресян, Н. Вяткіна, Л. Гармажапова, А. Левицький, Т. Місайлова), *історичному* (С. Бевзенко, О. Пономаренко, М. Попович, S. Мооге), *семантичному* (Н. Мойсенко, D. Büring), *гендерному* (Н. Ніколаєва). Граматичні характеристики займенників як текстотвірних одиниць досліджували з позицій *функціонування їх у системі тексту* (Т. Матвійчук, А. Устін, І. Циганок, D. Lebeaux), *когнітивно-прагматичної реалізації* (О. Кравченко, Н. Петренко, Н. Тесленко), *синтаксичних особливостей* (Н. Гуйванюк, І. Матвієв, В. Ожоган, N. Evans).

Вивчення процесу сполучення займенника з іншими частинами мови з урахуванням його генетичного потенціалу базується на загальнонаукових принципах історизму, системності та міждисциплінарності (І. Бодуен де Куртене, О. Селівєрстова, Ф. де Сосюр) і спирається на *теорію валентності та сполучуваності* (Н. Арутюнова, С. Кацнельсон, М. Степанова, Л. Теньєр, D. Büring, G. Helbig), а також на *теорію лінгвокомпаративістів про визначення еталону дослідження та семантично-орієнтований вектор* дослідження (від змісту до форми вираження одиниць) (А. Бондарко, М. Кочерган).

Грунтуючись на цих принципах, у роботі розроблено комплексну методичку аналізу сполучувального потенціалу займенників в англійській та українській мовах, яка здійснювалася у кілька етапів.

На першому етапі було проведено інвентаризацію матеріалу: обрано джерельну базу дослідження, враховуючи хронологічні межі та етапи розвитку мов, жанрову приналежність, обсяг творів та відібрано фактичний матеріал із англійських і українських художніх текстів ХХ – ХХІ ст.. За допомогою використання таких загальнонаукових методів, як опис, систематизація, класифікація фактів, дедуктивна та індуктивна їх інтерпретація критично проаналізовано наукову лінгвістичну літературу, в якій розглядаються займенники, їх особливості та роль у текстотворенні, загальній граматичній системі індослов'янських мов загалом та в зіставлюваних мовах зокрема.

На другому етапі дослідження на основі *лексико-семантичного аналізу* було класифіковано займенники за лексико-граматичними розрядами, а залучення *контекстуально-інтерпретаційного методу* дало змогу встановити можливість переходу займенників від одного розряду до іншого (вказівного, означального, неозначеного, відносного) в українській мові. Паралельно здійснювалися кількісно-якісні підрахунки і проведено *статистичний аналіз* частоти вживання кожної окремої одиниці у текстах.

На наступному етапі здійснено *етимологічний аналіз* і *внутрішню реконструкцію* займенникових форм одночасно з *дистрибутивним аналізом*, які спрямовані на розкриття походження займенників як частини мови, виявлення впливу інших частин мови на їх лексико-семантичне наповнення, граматичне становлення (уніфікація морфологічних та синтаксичних характеристик), функціональний, тобто, сполучувальний потенціал.

На четвертому етапі була встановлена типологія конструкцій із займенниковим компонентом за допомогою складових *структурного методу* – методички *аналізу за безпосередніми складниками* та *трансформаційного аналізу*, що дали змогу виявити компоненти, безпосередньо пов'язані із займенником за допомогою смислового чи синтаксичного зв'язку. Також було застосовано *зіставно-типологічний метод* для виявлення спільних і відмінних типів конструкцій, що дає підстави стверджувати, що структура прономінативної конструкції визначається та керується внутрішніми законами мови. Проведення такого аналізу включало кілька прийомів: *встановлення tertium comparationis* (еталонної структури конструкції); *визначення* типу досліджуваних конструкцій; *дослідження* змін у побудові прономінативних конструкцій у межах одного етапу розвитку мови.

На завершальному п'ятому етапі було застосовано *функціональний метод*, спрямований на виявлення закономірностей функціонування займенників та відмінностей реалізації анафоричного, дейктичного й емпатичного функціонального навантаження з позиції семантики і сполучувальних властивостей займенників та структурних особливостей прономінативних конструкцій за їх участі в англійській та українській мовах.

Розроблена методика виявилась ефективною для досягнення мети дисертації і виконання поставлених завдань.

У третьому розділі “Семантико-генетичний потенціал сполучуваності займенників в англійській та українській мовах” виявлено генетичні особливості кожної групи займенників, що могли вплинути на їх частиномовний сполучувальний потенціал.

Процес становлення будь-якої частини мови не може бути ізольованим від інших частин мови: становлення нової частини мови або розпад колишньої є перебудовою відношень між усіма частинами мови, формування нових рис системи частин мов загалом (А. Супрун). Одним із найголовніших чинників, які вплинули на розвиток сполучувального потенціалу займенників, є його частиномовна база, тобто характеристики тих частин мови, що згодом увійшли до лексико-семантичного складу займенників. Властивості, успадковані займенниками із праїндосвропейської мови, перейшли в обидві зіставлювані мови, але надалі еволюція кожної мови відбувалася окремо, тому чинники, що змінили сполучувальний потенціал займенників, криються в історії формування самої частини мови (табл. 1).

Таблиця 1

**Етимолого-генетичний аналіз займенників
в англійській та українській мовах за мовою-оснотою**

1.	Праїндосвропейська	особові	англ. <i>I, thou, you, he, we, she*, they*</i> ; укр. <i>я, ти, ви, він, ми, вона*, воно*</i> форми непрямих відм. займенника <i>вони</i> ;
		присвійні	англ. <i>my/mine*, thy*</i> ; укр. <i>мій, твоїй, ваш, його, її, їх</i> ;
		зворотні/взаємні	англ. основи <i>one*, other, -self*</i> ; укр. <i>себе</i> ;
		вказівні	англ. <i>this*, that*</i> ; укр. <i>мої</i> ;
2.	Національні мови на початковому етапі розвитку (староанглійська та праслов'янська)	особові	англ. <i>it, she, thee</i> , форми непрямих відм. займенника <i>they*</i> ; укр. <i>ми</i> , форми непрямих відм. займенника <i>вона</i> ;
		присвійні	англ. <i>my/mine*, our/ours*, your/yours, his, her/hers*</i> ; укр. <i>їого</i> ;
		зворотні / взаємні	англ. основи <i>each, one*, -self*, myself</i> ;
		вказівні	англ. <i>this*, these, those</i> ; укр. <i>сеї/цеї, мої</i> ;
3.	Національні мови у процесі формування		
3.1	Середньоанглійська	зворотні	англ. <i>himself</i> ;
3.2	Рання сучасна англ.	присвійні	англ. <i>its</i> ;
3.3	Давньоукраїнська	вказівні	укр. <i>такий</i> ;
3.4	Староукраїнська	присвійні	укр. <i>їхній</i> ;
4.	Прагерманська	особові	англ. <i>they*</i> ;
		присвійні	англ. <i>their/theirs</i> ;
		зворотні	англ. основа <i>-self*</i> ;
		вказівні	англ. <i>that*</i> ;
5.	Давньогерманська	присвійні	англ. <i>my/mine*, thy*, her*</i> ;
		вказівні	англ. <i>this</i> ;
6.	Латина	присвійні	англ. <i>our/ours*</i> ; укр. <i>наш</i>

Примітка. * – імовірна мова-основа (О. Мельничук, J. Ayto, E. Weekly).

Підкріплення цього припущення знаходимо у М. Дурново, який зазначав, що всі зміни в мові та сам процес еволюції тісно пов'язані з мовною системою та нею ж зумовлені, тому вивчення історії розвитку та природи певних мовних одиниць, явищ та законів є таким же важливим, як дослідження їх реалізації та функцій у синхронії.

У процесі розкриття етимології займенників в англійській та українській мовах було виявлено мови, що на певних етапах впливали і видозмінювали морфологічні й лексико-семантичні характеристики досліджуваних одиниць.

Ще однією принциповою позицією є виокремлення із розряду вказівних займенників в англійській мові займенникових прикметників, що призвело до втрати сполучуваності з іменником як основним компонентом прономінативних конструкцій, водночас в українській мові цей процес не відбувся, що істотно дистанціювало сполучувальні характеристики займенників в обох зіставлених мовах. У конструкціях типу *This last isn't something I actually saw* (J. Barnes) одиниця *this* виступає відзайменниковим прикметником, у той час, як аналогічна конструкція в українській мові *Шосе в'юнилося якийсь час в цьому зеленому оазисі* (Ю. Смолич) має в своєму складі займенниковий компонент.

Найбільшою мірою вплив інших мов на сполучувальні властивості займенника проявляється у частиномовній базі, оскільки для кожного окремого класу слів – частини мови – притаманні свої характеристики, які визначають його сполучувальний потенціал, що різниться від класу до класу. Кожна запозичена одиниця, що увійшла до складу займенника, запозичила певні властивості у початкової частини мови, що потім могли поширитися й на інші займенникові одиниці. Отже, частиномовна база займенників в англійській та українській мовах є надзвичайно різноманітною і неоднорідною, об'єднуючи більшість повнозначних частин мови і навіть деякі службові (табл. 2).

Займенники у зіставлених мовах мають хоча і схожий семантичний, проте доволі різний сполучувальний і функціональний потенціал, зважаючи на різне походження, семантико-структурні та морфологічні особливості: в англійській мові утворення нових одиниць здебільшого відбувалося шляхом зміни голосних та існування кількох паралельних варіантів, з-поміж яких з часом у вжитку лишився лише один, за необхідності зазнаючи певних трансформацій (у староанглійській мові *thaes/thās* для *these*, *us/ous* для *us*, *ure/use* для *our*, *þin/thy/thine/thin* для *they*, у середньоанглійській мові *myself/mi self*, *elc/eche/each*, *thaet/thet/that*, *thas/thos* – для *those*, *eou/eow* – для непрямих відмінків *you*, *hire/here/hir* – для непрямих відмінків *she*, у сучасній англійській мові *you/ye*), натомість в українській мові простежується тенденція до афіксального словотвору (*my* перетворилося на *ми* під впливом дієслівного закінчення, *eu* на *нею* з приєднанням епентетичного *n*, редульоване *сесь* на *сеї*, шляхом злиття основ та редукції *от+цей* на *оцей*, *от+той* на *отой*).

Прикладом переходу властивостей, притаманних частинам мови, що стали основою для майбутнього класу займенників, на сполучувальні властивості та функціональні можливості самих займенників є можливість особового займенника третьої особи однини *it/воно* вживатися плеонастично і виконувати роль формального підмета, успадкована від розряду вказівних займенників у праїндоевропейській мові, що частково поширилася і на деякі інші одиниці цього розряду (*you, they* в узагальнюючому, безособовому значенні).

**Етимолого-генетичний аналіз займенників
в англійській та українській мовах за частиномовною базою**

Частина мови-основа		Розряд частини мови-основи		Розряд утворених займенників	Утворені одиниці
1.	Займенник	1.1	особовий	особовий	англ. <i>I, we, thou, you, she, they*</i> ; укр. <i>я, ми, ти, ви</i> ;
				присвійний	англ. <i>me, our, thy, your, his, her*, its</i> ; укр. <i>мій, наш, її*</i> ;
		1.2	присвійний	присвійний	укр. <i>ваши, його, її*, їх</i> ;
		1.3	зворотний	зворотний	англ. основа <i>-self*</i> ;
				взаємний	англ. основа <i>-self*</i> ; укр. <i>себе*</i> ;
		1.4	вказівний	особовий	англ. <i>he, it, they*</i> ; укр. <i>вона*</i> ;
				присвійний	англ. <i>her*, their*</i> ;
вказівний	англ. <i>that*, these, those</i> ;				
1.5	неозначений	взаємний	англ. <i>other</i> ;		
2.	Частка	2.1	доповнююча	зворотний	укр. <i>себе</i> ;
		2.2	вказівна	особовий	укр. <i>він, вона, воно</i> ;
3.	Артикль	3.1	означений	вказівний	укр. <i>оцей*, отой*</i> ;
				особовий	англ. <i>she*, they*</i> ;
				присвійний	англ. <i>their*</i> ;
		вказівний	англ. <i>this*, that*</i> ;		
3.2	неозначений	особовий	англ. <i>they*, one*</i> ;		
4.	Прикметник			особовий	англ. <i>she*</i> ;
				присвійний	англ. <i>her*, their*</i> ;
				зворотний / взаємний	англ. <i>other, one*</i> ;
5.	Числівник			взаємний	англ. <i>one*</i> ;
6.	Вказівна основа			вказівний	англ. <i>this*, that*</i> ; укр. <i>цей, цей, оцей, той</i> ;

Примітка. * – зазнав часткового впливу (О. Мельничук, J. Ayto, E. Weekly).

It is perfectly dark there after nightfall (R. Sax);

I had occasion to return to the Yard, and they told me you had rung up (R. Sax);

This last isn't something I actually saw, but what you end up remembering isn't always the same as what you have witnessed (J. Barnes);

Великий білий місяць з ідеально рівними краями світив прямо в обличчя. Он воно що! На Віру завжди впливав місяць (І. Роздобудько);

Знаєте, кілька років тому я жила у крихітній квартирці і працювала у маленькій газетці, й так само не могла собі дозволити дорогих цигарок. Дивуєтесь? Менше з тим, так воно й було (І. Роздобудько).

Отже, вплив, здійснений через часткове успадкування однією одиницею сполучувальних властивостей іншої частини мови, згодом поширився на функціональний потенціал інших одиниць цього розряду, що свідчить про взаємопроникнення і синергетику всередині груп займенників.

Водночас, відсутність єдності характеристик не обмежується лише етимологією досліджуваних одиниць, а стосується також семантико-структурних особливостей розряду, оскільки різняться засоби утворення самих одиниць, а отже, їх частиномовний сполучувальний потенціал. Зокрема, вказівні займенники англійської мови отримали характеристики власне вказівних займенників (референційна семантика) та означеного артикля (вказівка на певний, конкретний предмет), запозичені з праїндоевропейської (вказівна основа *to/ta* увійшла до основи вказівних займенників *this, that*), прагерманської (закінчення *-se* характерне для вказівки на якусь особливу річ) мов та утворені у староанглійській мові (*þes* для чол. роду, *his/bit* для сер. роду, *þeos* для жін. роду свідчить про відмінювання за родами, характерне для цього періоду розвитку мови). Подібне злиття різних аспектів значення призвело до нашарування їх одне на одне, коли в контексті вказівний займенник набуває семи 'наближеності або віддаленості у часі та просторі', але й конкретні характеристики об'єкта, відомі учасникам розмови, тобто вказує на конкретний предмет або особу:

"But if you handcut chips, couldn't you cut them thinner?"

"We don't cut them. That's how they arrive" (J. Barnes).

Базою для відповідних одиниць в українській мові стала праслов'янська мова зі своєю вказівною основою *sb(jь)*, які разом з одиницями із периферійною семою 'віддаленості' *tb, tьjь* отримали певні характеристики вказівної частки *o-*, утворивши займенники *оцей, отой*, що в деяких випадках позначають не лише віддалений у часі та просторі об'єкт, а й містять вказівку на конкретний означений предмет або особу.

Вони підкопалися під мур, вночі, звичайно, щасливо проминули всі перешкоди й намірялися вдертися до замку через оце вікно. Ви розумієте? – з щирим здивуванням обурився Гальванеску. – Яке зухвальство! Приставили драбину й простісінько сюди (Ю. Смолич);

Не можу не вірити, бо оце, що я вам демонструю, це і є поступ, культура. (Ю. Смолич)

Сполучувальний потенціал займенників, окрім традиційних для власне займенників сполучень з іменником, прикметником та дієсловом, може розширюватися за рахунок генетичної схильності до конструкцій за участі прислівників і числівників, які притаманні часткам. В англійській мові частиномовна основа займенників є ширшою порівняно з українською мовою і охоплює не характерні для частиномовної бази українського займенника класи слів – артикль, прикметник, числівник. Натомість в українській мові такий вплив на формування і розвиток різних розрядів займенника здійснювала частка, що надалі не могло не відобразитися на їх сполучувальному потенціалі, розширивши його за рахунок сполучень з іншими видами часток.

У четвертому розділі "Функціональний потенціал сполучуваності займенників в англійській та українській мовах" встановлено особливості формування конструкцій за участі займенника, розроблено їх класифікацію та встановлено типологію, виявлено спільні і відмінні типи, розкрито характер стилістичних та синтактико-семантичних функцій.

За кількістю компонентів усі конструкції за участі займенника (прономінативні конструкції) класифіковано за чотирма типами: 1) монокомпонентні (еліптичні конструкції, що складаються лише із займенника та можуть включати такі формальні засоби зв'язку, як прийменник або сполучник), 2) однокомпонентні (складаються із займенника і ще одного компонента), 3) двокомпонентні (займенник сполучається із двома компонентами словосполучення), 4) трикомпонентні. Ці типи конструкцій представлені в обох зіставлених мовах, проте в українській мові простежується тенденція до більш частотного вживання конструкцій ускладненого типу (дво- і трикомпонентних) порівняно з англійською мовою (табл. 3).

Таблиця 3

**Структурно-функціональна типологія прономінативних конструкцій
в англійській та українській мовах**

Тип / мова виявленої конструкції		Англійська мова		Українська мова	
		XX ст.	XXI ст.	XX ст.	XXI ст.
1.	Монокомпонентна				
1.1	<i>к-сть варіантів конструкцій</i>	2	3	2	2
1.2	<i>к-сть виявлених конструкцій</i>	9	14	23	18
1.3	<i>% від загальної к-сті одиниць</i>	0,15%	0,28%	0,89%	0,57%
2.	Однокомпонентна				
2.1	<i>к-сть варіантів конструкцій</i>	49	45	45	46
2.2	<i>к-сть виявлених конструкцій</i>	5993	4831	2418	2951
2.3	<i>% від загальної к-сті одиниць</i>	97,88%	97,56%	93,76%	93,68%
3.	Двокомпонентна				
3.1	<i>к-сть варіантів конструкцій</i>	63	42	61	71
3.2	<i>к-сть виявлених конструкцій</i>	119	104	129	177
3.3	<i>% від загальної к-сті одиниць</i>	1,94%	2,1%	5%	5,62%
4.	Трикомпонентна				
4.1	<i>к-сть варіантів конструкцій</i>	2	3	9	4
4.2	<i>к-сть виявлених конструкцій</i>	2	3	9	4
4.3	<i>% від загальної к-сті одиниць</i>	0,03%	0,06%	0,35%	0,13%

Дослідження сполучувального потенціалу займенників не обмежується лише їх структурними особливостями, оскільки генетично закладеним чинником сполучуваності також є і частининомвний сполучувальний потенціал займенників, який виявляється у виборі частин мови, що формують компонентну базу конструкції. Спільне праїндоевропейське походження обох класів слів у зіставлених мовах від займенникових основ продемонстровано в єдності основних груп конструкцій, розподілених за частининомвним принципом, їх відсотковою рівномірністю розподілу. Водночас відмінні групи вказують на збережений генетичний частининомвний сполучувальний потенціал займенників, успадкований після виділення обох мов з праїндоевропейської мови-основи (табл. 4).

**Частининомовний сполучувальний потенціал займенників
в англійській та українській мовах**

Однокомпонентні конструкції		Англійська мова		Українська мова	
		XX ст.	XXI ст.	XX ст.	XXI ст.
1.	сполучення з дієсловом				
1.1	<i>к-сть варіантів конструкції</i>	11	9	6	8
1.2	<i>к-сть виявлених конструкцій</i>	3765	3139	1208	1642
1.3	<i>% в межах типу</i>	62,82%	64,98%	49,96%	55,64%
2.	сполучення з іменником				
2.1	<i>к-сть варіантів конструкції</i>	9	9	16	10
2.2	<i>к-сть виявлених конструкцій</i>	1849	1254	1037	1120
2.3	<i>% в межах типу</i>	30,85%	25,96%	42,89 %	37,95%
3.	сполучення з прикметником				
3.1	<i>к-сть варіантів конструкції</i>	5	5	7	8
3.2	<i>к-сть виявлених конструкцій</i>	269	282	87	56
3.3	<i>% в межах типу</i>	4,49%	5,84%	3,6%	1,9%
4.	сполучення з прислівником				
4.1	<i>к-сть варіантів конструкції</i>	7	5	5	4
4.2	<i>к-сть виявлених конструкцій</i>	41	14	60	54
4.3	<i>% в межах типу</i>	0,68%	0,29%	2,48%	1,83%
5.	сполучення з займенником				
5.1	<i>к-сть варіантів конструкції</i>	11	9	6	11
5.2	<i>к-сть виявлених конструкцій</i>	55	60	20	62
5.3	<i>% в межах типу</i>	0,92%	1,24%	0,83%	2,1%
6.	сполучення з числівником				
6.1	<i>к-сть варіантів конструкції</i>	3	5	3	1
6.2	<i>к-сть виявлених конструкцій</i>	6	19	3	1
6.3	<i>% в межах типу</i>	0,1%	0,39%	0,12%	0,03%
7.	сполучення з підрядним реченням				
7.1	<i>к-сть варіантів конструкції</i>	3	3	1	1
7.2	<i>к-сть виявлених конструкцій</i>	8	63	2	1
7.3	<i>% в межах типу</i>	0,13%	1,3%	0,08%	0,03%
8.	сполучення з часткою				
8.1	<i>к-сть варіантів конструкції</i>	–	–	1	3
8.2	<i>к-сть виявлених конструкцій</i>	–	–	1	15
8.3	<i>% в межах типу</i>	–	–	0,04%	0,51%

Проаналізувавши матеріал, можна дійти висновку, що двома найбільш частотними групами з-поміж однокомпонентних конструкцій як в англійській, так і в українській мовах є сполучення з дієсловом та іменником, представлені досить значною кількістю варіантів, зумовлених різними засобами формального зв'язку (прийменниками, сполучниками, узгодженням за відмінком в українській мові) та стилістичними прийомами (інверсія, еліipsis, компресія):

I just thought it was a poem about a barn owl, sir (J. Barnes);

I was just coming in with it when you rang (R. Sax);

– *Я знала, що ви не повірите мені* (Ю. Смолич);

Моя серце зламалося ще під час мого народження (І. Роздобудько).

Сполучення з часткою як тип прономінативної конструкції представлено лише в українській мові:

Себе ж я не дозволю арештувати <...> (Ю. Смолич);

Галас, музика, дим не давали заснути. Й не тільки це (І. Роздобудько).

Займенники у складі конструкцій виконують таке функціональне навантаження: **референційне** (анафора або дейксис), **емфатичне** та **стилістичне**.

Референція – це віднесення актуалізованих мовних одиниць до позначених ними об'єктів дійсності, які можуть належати як до реального, так і до уявного світу. Можливість референції не тільки ідентифікувати предмети, але й інтерпретувати їхній зміст у складі висловлення (Е. Бенвеніст) вимагає залучення синтаксичного та прагматичного аспектів теорії референції, що найбільш тісно пов'язані зі сприйняттям як одним із когнітивних аспектів мовних явищ. Отже, в основу дослідження покладено теорію Р. Лангакера про зміну семантичного і прагматичного значення внаслідок синтаксичних трансформацій.

За загальною теорією референції (Н. Арутюнова, О. Падучева), **анафорична** та **дейктична** функції є провідними для займенників в обох мовах:

– анафора (для вказівного займенника *that/це*):

If I can't be sure of the actual events any more, I can at least be true to the impressions those facts left. That's the best I can manage (J. Barnes);

Це сталося. Нарешті сталося... Тепер треба було подумати лише про одне – що робити з тілом (І. Роздобудько);

– дейксис (для вказівного займенника *that/оці*):

Innes retiring, there presently entered a distinguished-looking, elderly gentleman upon whose florid face rested an expression not unlike that of embarrassment (R. Sax);

– *Старий Йонеску з синами, – пояснив шофер. – <...> Пережив трьох жінок.*

Оці дітки – від передостанньої (Ю. Смолич).

У ході контекстуально-інтерпретаційного аналізу встановлено, що тип референційного навантаження: 1) не закріплений за певними одиницями або розрядами займенників; 2) не вимагає використання певного типу конструкції; 3) зумовлений когнітивним сприйняттям.

Емфатичне навантаження займенників в англійській та українській мовах полягає у смисловому або інтонаційному виділенні одного з компонентів конструкції.

Спільним способом реалізації емпізи в обох зіставляваних мовах є інверсія:

You may go the same way. So may I (R. Sax);

Він тут ні при чому – за всю справу відповідальна я (Ю. Смолич).

Характерними лише для української мови видами реалізації емпізичного навантаження є конструкції:

1) спрямовані на підсилення значущості або винятковості певної особи чи предмета та їх властивостей, характеристик, дій і реалізовані за допомогою:

а) означального займенника *сам*:

По-третє, ви дасте мені слово, що ніде, ні в одному органі преси жодної країни земної кулі не писатимете про те, що побачите й почувте тут, аж поки я сам – розумієте – сам не дам вам на те згоди (Ю. Смолич);

б) капіталізації як прийому створення особливої емпізи або голосної вимови (В. Москвін), що у сполученні зі стилістичною анафорою сприяє домінуванню семантики займенника над семантикою означуваного іменника:

Але їй спочатку кортіло одягти капці з рожевою облямівкою. Її капці. Її кортіло швидше залізти у джакузі – Її джакузі. А потім витертись Її пухнастим рушником (І. Роздобудько);

2) спрямовані на передавання стану сильного емоційного збудження автора:

Ідть ви під три чорти з вашими думками! (Ю. Смолич);

Далебі, хай не буду я шофером Чіпаріу, а мені тут моторошно! (Ю. Смолич);

3) спрямовані на ритмічну організацію тексту для надання йому певної інтонації звучання:

Тому ти страждася, що душу свою не відпустиш від себе ані вдень, ані вночі. Ох, красуне, дитинко, розплітала ти коси свої, розсипалися вони по чужих подушках – підбрала їх недобра жінка і зарила так, що не зібрати їх тобі довіку. А він – не повернеться, й не чекай! Ось – твій хрест і доля твоя! (І. Роздобудько).

Під стилістичним навантаженням розуміємо оформлення певних частин тексту за різними стилеметричними характеристиками зі збереженням його єдності, адже подібне оформлення дає можливість уникнути зживання інших графічних засобів, які можуть зруйнувати візуальну цілісність тексту.

Стилістичне оформлення уривків тексту з використанням кліше приватного та ділового листування здійснюється за допомогою:

– еліптичних монокомпонентних конструкцій в англійській мові:

Yours, Sarah Ford (J. Barnes);

– трикомпонентних конструкцій ускладненого типу в українській мові: *Я, нижчепідписана, агроном і аспірант кафедри сільського господарства Сахно Юлія, цим спростовую всі свої статті і виступи <...> (Ю. Смолич);*

– інвертованих конструкцій для оформлення слів автора в діалогічному мовленні персонажів в українській мові:

– Лишійть! – гукнула вона. – Мовчіть! (Ю. Смолич);

– Це досить несподівана пропозиція, – сказала вона. – Треба обміркувати... (І. Роздобудько).

При цьому варто зазначити, що типи конструкцій за участі в них займенників в англійській та українській мовах істотно відрізняються, а тому визначальним фактором при виконанні займенником емпітичного та стилістичного навантаження стають не лише його функції, а й внутрішні закони кожної з мов та тенденції їх розвитку.

Проведений структурний, функціональний та когнітивно-інтерпретаційний аналіз сполучувальних властивостей займенників в англійській та українській мовах сприяв виявленню особливостей уживання займенника та утворення конструкцій із займенниковим компонентом, функціональне навантаження яких зумовлює їх будову.

Загальні результати дослідження дають підстави зробити такі **висновки**:

1. Теоретико-методологічна концепція дисертаційної роботи ґрунтується на таких положеннях: 1) сполучуваність є універсальною властивістю слова сполучатися з іншим словом і реалізується на когнітивно-мовному рівні; 2) сполучуваність займенника визначається його висхідними характеристиками як окремої частини мови, так і генетично-зумовленими чинниками, закладеними у період формування англійської та української національних мов; 3) генетична база сполучуваності займенників в англійській та українській мовах є спорідненою через приналежність цих мов до однієї мовної сім'ї; 4) функціональний потенціал займенників реалізується через референційне, емпатичне та стилістичне навантаження.

2. Розроблена методика дослідження сполучувальних властивостей займенників в англійських та українських художніх текстах виявилася ефективною при встановленні впливу частиномовної основи на структурні та функціональні особливості прономінативних конструкцій у кожній із мов.

3. Механізми сполучуваності займенника зумовлені його генетичною спорідненістю з тими частинами мови, які лягли в основу лексико-граматичного класу займенників в англійській та українській мовах. Спільна частиномовна база досліджуваних одиниць походить від вказівних основ та розрядів займенника у праїндоевропейській мові-основі. Різні частиномовне походження займенників пов'язане із залученням властивостей артикля, прикметника, числівника до формування лексико-семантичних та граматичних особливостей класу займенників в англійській мові та частки в українській.

4. В англійській мові спостерігається тенденція до більш частотного використання займенників, що відображено у загальній кількості одиниць (11 075 – в англійській мові та 5 729 – в українській мові). Еволюційні тенденції розвитку займенника як окремого класу слів сприяли виокремленню прикметників займенникового походження із розряду вказівних займенників, що істотно вплинуло на кількісні показники як уживання, так і варіативності конструкцій (основний зв'язок вказівного займенника з означуваним іменником в англійській було втрачено на користь прикметника).

5. Структура прономінативних конструкцій в англійській та українській мовах за кількістю компонентів збігається і включає чотири типи: монокомпонентні, однокомпонентні, двокомпонентні та трикомпонентні. Розподіл конструкцій у кожній з мов є нерівномірним з абсолютним домінуванням однокомпонентних конструкцій. Зіставлення англійської та української мов виявило, що за межами використання однокомпонентних конструкцій в англійській мові перевага надається конструкціям спрощеного типу (монокомпонентним), у той час як в українській мові – ускладненого типу (дво- та трикомпонентним).

До спільних типів за частиномовним наповненням належать прономінативні конструкції в обох досліджуваних мовах, що утворюють зв'язок з дієсловом, іменником, прикметником, іншим займенником, числівником, прислівником та підрядним реченням як єдиним синтаксичним цілим. Відмінним типом конструкції є сполучення займенника з часткою в українській мові.

6. Функціональне навантаження займенників в обох зіставлюваних мовах має когнітивну складову, виражену референцією, емпфазою та стилеметричними параметрами тексту. Когнітивно-граматичний план виконання цього навантаження реалізується через референційну семантику займенників, через їх здатність виконувати анафоричну та дейктичну функції. Емпфатичне та стилістичне навантаження актуалізується в контексті поряд з референційним і впливає на структуру конструкції. Спільною можливістю використання емпфатичного навантаження займенників в англійській та українській мовах є створення семантичного та контекстуально-логічного наголосу за допомогою інверсії. Водночас емпфатичне навантаження в українській мові може також актуалізувати виокремлення та підсилення певного компонента, стан сильного емоційного збудження автора, ритмічну організацію тексту. Стилестичне функціональне навантаження займенників у прономінативних конструкціях в англомовних та україномовних художніх текстах оформлює ділове мовлення чи приватне листування. Зважаючи на вищу варіативність українських прономінативних конструкцій та більшу кількість засобів створення емоційно-інтонаційного наголосу, займенники в українській мові мають більше можливостей реалізації емпфатичного функціонального навантаження.

Перспективи подальших досліджень полягають у з'ясуванні генетичної природи інших класів слів та її впливу на їхнє функціональне навантаження.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Галій Л. Г. Етапи становлення займенника як частини мови / Л. Г. Галій // Сучасні дослідження з іноземної філології : [зб. наук. пр.] / [відп. ред. М. П. Фабіан]. — Ужгород : ТІМΠΑНИ, 2010. — № 8. — С. 75—83.

2. Галій Л. Г. Етапи становлення граматичних категорій займенника в англійській мові / Л. Г. Галій // Актуальні проблеми іноземної філології: лінгвістика та літературознавство : [зб. наук. ст.] / [гол. ред. В. А. Зарва]. — Бердянськ : БДПУ, 2011. — Вип. VI, ч. 1. — С. 142—155.

3. Галій Л. Г. Дефініції валентності та сполучуваності у сучасному мовознавстві / Л. Г. Галій // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Сер.: Філологічні науки. Мовознавство : [наук. журн.] / [гол. ред. Г. Л. Аркушин]. — Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки, 2011. — Вип. 6, ч. 1. — С. 147—152.

4. Галій Л. Г. Конструкції з присвійними займенниками в сучасній англійській та українській мовах / Л. Г. Галій // Мова і культура : [наук. журн.] / [гол. ред. Д. С. Бурого]. — К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2014. — Вип. 17, т. 1 (169). — С. 241—247.

5. Галій Л. Г. Словосочетания с прономинативным компонентом в современном английском языке / Л. Г. Галій // Научная дискуссия : вопросы филологии, искусствоведения и культурологии : [сб. науч. ст.] / [отв. ред. М. А. Васинович]. — М. : Изд-во "Международный центр науки и образования", 2014. — № 1 (20). — С. 80—87. — ISSN 2309-1924.

6. Галій Л. Г. Развитие структур с возвратным местоимением в английском языке в XVIII—XXI ст. / Л. Г. Галій // Научная дискуссия : вопросы филологии, искусствоведения и культурологии : [сб. науч. ст.] / [отв. ред. М. А. Васинович]. — М. : Изд-во “Международный центр науки и образования”, 2014. — № 4 (23). — С. 115—119. — ISSN 2309-1924.

7. Галій Л. Г. Семантико-генетична характеристика присвійних займенників в сучасній англійській та українській мовах / Л. Г. Галій // Science And Education a New Dimension. Philology / [ed.-in-chief Dr. Xenia Vamos]. — Budapest, 2014. — P. 32—35. — ISSN 2308-5258.

8. Галій Л. Г. Еволюція сполучувальних властивостей займенника у багатокомпонентних конструкціях у 19–21 ст. / Л. Г. Галій // Дослідження і викладання іноземних мов у глобалізованому економічному просторі : [матеріали першої міжнар. конф.]. — К. : ВПЦ “Київський університет”, 2014. — С. 36—39.

9. Галій Л. Г. Еволюційні тенденції у розвитку займенника як особливого класу слів / Л. Г. Галій // Україна і світ : діалог мов і культур : матеріали наук.-практ. конф., (30 берез. — 01 квіт. 2011 р., м. Київ) / Київський національний лінгвістичний університет. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. — С. 29—31.

АНОТАЦІЯ

Галій Л. Г. Сполучувальний потенціал займенника в англійській та українській мовах: генетичний і функціональний аспекти. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2015.

У дисертаційній роботі запропоновано новий підхід до вивчення генетичного і функціонального сполучувального потенціалу займенників в англійській та українській мовах; розкрито механізми сполучувальних властивостей займенників з огляду на їх походження в англійській та українській мовах; інвентаризовано прономінативні конструкції за характером сполучення займенникового компонента в обох мовах; схарактеризовано референційне, емфатичне та стилістичне функціональне навантаження займенників на основі їх сполучувального потенціалу; виявлено закономірності й відмінності у генетичній природі й функціональному навантаженні займенників та їх сполучувальному потенціалі в зіставлюваних мовах.

Ключові слова: займенники, генетична природа, сполучувальний потенціал, функціональне навантаження, прономінативні конструкції.

АННОТАЦИЯ

Галій Л.Г. Соединительный потенциал местоимений в английском и украинском языках: генетический и функциональный аспекты. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2015.

В диссертации предложен новый подход к изучению соединительного потенциала местоимений английского и украинского языков; выявлен генетически обусловленный соединительный потенциал местоимения как самостоятельной полнозначной части речи с другими частями речи; осуществлена классификация типов прономинативных конструкций (55 в англ. яз., 61 в укр. яз.) по структурному и лексико-семантическому принципам; охарактеризованы виды функциональной нагрузки местоимения в пределах конструкций.

Местоимения на протяжении всей истории своего развития оставались одним из наиболее спорных классов слов. Дискуссия об их статусе началась в античные времена (Аристотель, Дионисий Фракиец), продолжалась в сравнительно-историческом языкознании (В. фон Гумбольдт, Р. Раск) и не утихла в период расцвета структурализма и дескритивизма (Л. Блумфилд, Р. Якобсон). Поскольку местоимения являются по природе своей дейктиками, то исследование природы их характеристик затрагивает аспект дистрибуции, а генетический анализ поможет выявить общий соединительный потенциал.

Механизмы соединения местоимений с другими компонентами конструкций в определенной мере обусловлены генетическим родством с теми частями речи, которые легли в основу класса местоимений в английском и украинском языках. Общая местоименная база исследуемых единиц происходит от указательных основ и разрядов местоимений в праиндоевропейском языке-основе. Отличия состоят в частях речи, которые легли в их основу, таким образом в английском языке характеристики артикля, прилагательного, числительного формировали лексико-семантические и грамматические особенности класса местоимений, тогда как в украинском языке в процессе эволюции была задействована частица.

В целом, в английском языке наблюдается тенденция к более частотному использованию местоимений, что отображено в общем количестве единиц (11 075 – в английском языке и 5 729 – в украинском языке). Эволюция развития местоимения как отдельного класса слов привела к переходу указательных местоимений, которые сочетались с существительным, в класс прилагательных, что существенно повлияло на количественные показатели как употребления, так и вариативности конструкций.

Структура прономинативных конструкций в английском и украинском языках по количеству компонентов совпадает и насчитывает 4 типа: монокомпонентные, однокомпонентные, двухкомпонентные и трехкомпонентные. Распределение конструкций в каждом языке неравномерное, с абсолютным доминированием однокомпонентных конструкций. Сопоставление английского и украинского языков показало, что кроме однокомпонентных конструкций в английском языке предпочтение отдается конструкциям упрощенного типа (монокомпонентным), тогда как в украинском языке – усложненного типа (двух- и трехкомпонентным). К общим типам конструкций с позиции распределения по частям речи принадлежат прономинативные конструкции, которые формируют связь с глаголом, существительным, прилагательным, другим местоимением, числительным, наречием и подчиненным предложением как единым синтаксическим целым. Отличительным типом конструкции являются словосочетания украинского

местоимения с частицей, так как именно этот тип связи был унаследован украинским местоимением после выделения его из праиндоевропейского языка и становления праславянского. Структурный анализ показал, что вариативность украинских прономинативных конструкций немного выше английской.

Функциональная нагрузка местоимений в сопоставляемых языках имеет когнитивную составляющую, которая отражается референцией, эмфатикой и стилеметрическими параметрами текста. Когнитивно-грамматический план выражения нагрузки реализуется в референционной семантике местоимений, когда они выполняют анафорическую и дейктическую функции. Данные функции представлены в обоих языках в равном объеме и не являются определяющим фактором для структуры прономинативных конструкций. Эмфатическая и стилистическая нагрузки актуализируются в контексте параллельно с референцией и влияют на выбор конструкции. Общей для английского и украинского языков возможностью является создание семантического и контекстуально-логического ударения при помощи инверсии. В то же время, эмфатическая нагрузка в украинском языке может также актуализировать усиление и выделение какого-то компонента, состояние сильного эмоционального возбуждения автора, ритмическую организацию текста. Стилистическая функциональная нагрузка местоимений в прономинативных конструкциях англоязычных и украиноязычных текстов оформляет деловую речь и частную или официально-деловую переписку. Учитывая более высокую вариативность украинских прономинативных конструкций и большее количество средств для создания эмоционально-интонационной нагрузки, можно сделать вывод, что местоимения в украинском языке имеют больше способов реализации эмфатической функциональной нагрузки.

Ключевые слова: местоимения, генетическая основа, соединительный потенциал, функциональная нагрузка, прономинативные конструкции.

RESUME

Halyi L.H. Connective Potential of Pronouns in the English and Ukrainian Languages: Genetic and Functional Aspects. – Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2015.

The thesis deals with a new contrastive approach to the study of genetic and functional connective potential of pronouns in the English and Ukrainian languages; the mechanisms of pronouns connective properties were determined due to their origin in the English and Ukrainian languages; the pronominal constructions of both languages were classified according to the type of pronoun connection; the referential, emphatic and stylistic functional yields were characterized on the basis of their connective potential; regularities and distinctions in genetic nature and functional load of pronouns in the contrasted languages were found out.

Key words: pronouns, genetic base, connective potential, functional load, pronominal constructions.

**НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова**

100300234

Підписано до друку 26.01.2015 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 14.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua

